

EBELTOFTKREDSSENS ADRESSER TIL RIGSDAGEN I „SMØRKRIGEN“

Behandlingen af provisorieårenes politiske lokalhistorie har hidtil i høj grad været biografisk præget, og mag. arv. Thomas Riis, der er kandidatstipendiat ved Københavns Universitet, søger derfor at anskue emnet anderledes, idet han ved hjælp af de til Rigsdagen indbragte adresser i »Smørkrigen« analyserer opinionsdannelsen i Ebeltoftkredsen og dens erhvervsmæssige baggrund.

I.

I den som provisorieårene kendte periode af Danmarks historie kulminerede forfatningskampen eller måske snarere kampen om folketingsparlamentarismen. Venstre, der siden 1872 havde haft flertal i Folketinget, havde i årene 1881–85 søgt at udmatte højreregeringen Estrup ved den såkaldte visnepolitik, der gik ud på at nedskære finanslovsbevillingerne mest muligt og i øvrigt standse al lovgivning. Da regeringen siden 1885 viste sig rede til at styre på basis af foreløbige – provisoriske – finanslove, var visnepolitikken blevet ubrugelig som våben mod regeringen. Venstres taktik måtte derfor lægges om, og dele af Venstre slog nu ind på en konstruktiv reformpolitik, der blandt andre fordele indebar muligheden for i rent saglige spørgsmål at splitte Højre og således bringe grunden til at skride under regeringen.

Et sådant forsøg på forlig på tværs af partigrænserne fandt sted i 1888 i forbindelse med revisionen af lovgivningen om margarine. Der var her tale om et brobyggerarbejde mellem Venstres radikale fløj og dele af Højre med Politiken's redaktør Viggo Hørup som ingeniør, og et medvirkende motiv hos ham kan have været ønsket om på denne måde at sætte ud af spillet det af Frede Bojsen ledede moderate Venstre, der sammen med dele af Højre var arvtagere til den af Hørup så forhadte national-liberale ideologi¹. Forligsforsøget 1888 byggede på et samarbejde mellem store og små bønder, der formodedes at have fælles interesser i at beskytte den danske smørproduktion og smørekporten til England mod konkurrence fra margarinen. Løsenet i kampen mod denne var det danske smørs »renommé« på det engelske marked. Revisionen af den fra 1885 stammende margarine lov medførte en meget heftig polemik og agitation,

1. Jvfr. V. Hørup i Skrift og Tale III (1904), ss. 353–56 (1. januar 1901); her behandles også problemet om samarbejde mellem de store og små bønder.

der blandt andet gav sig udslag i indsendelsen til Rigsdagen af en lang række adresser for og imod en skærpelse af loven. Inden agitationen behandles nærmere vil det dog være rimeligt først at se på loven af 1885 og regeringens forslag til revision deraf.

II.

I den hensigt at skaffe den franske marine og den mindrebemidlede befolkning et billigt og holdbart fedtstof til erstatning for smør overdrog Napolcon 3.s regering til kemikeren Mége-Mouriès at fremstille et sådant næringsmiddel. I slutningen af 1860'erne lykkedes dette for ham, og de af ham opfundne metoder anses for at være begyndelsen til den egentlige margarineproduktion¹. Smørsurrogatets vigtigste råstof var det såkaldte oleomargarin, der udvandt ved smeltning, rensning og presning af oksetalg. Oleomargarinet blandedes med mælk og vand tilsat opløselige dele af koyver og kærnedes, hvorefter det fremkomne produkt behandlede ligesom smør med farvning, æltning og saltning. For at få en brugelig smørerstatning mente man dog, at man måtte blande »kunstsmørret« med vekslende mængder natursmør².

Den første danske lov om kunstsmør vedtoges i foråret 1885 og skulle gælde i 3 år. Loven tog kun sigte på at forhindre, at kunstsmør blev udgivet for smør. Selve handelen med og fabrikationen af kunstsmør ville man ikke ramme³. Man var dog klar over, at det senere kunne blive nødvendigt at tage mere vidtgående forholdsregler for at beskytte natursmørret; men da hele spørgsmålet endnu ikke var blevet undersøgt, ville man nøjes med at ramme bedragerier⁴. Det i 1885 fremsatte lovforslag blev i løbet af 3 uger behandlet og vedtaget af Rigsdagens to kamre. Lovforslaget synes ikke at have fremkaldt vælgertilkendegivelser, hvilket vel delvis kan forklares med lovens korte tilblivelsestid.

Den i marts 1885 vedtagne lov havde som nævnt kun gyldighed i 3 år, og kunstsmørsspørgsmålet måtte derfor tages op til overvejelse senest i rigsdagssamlingen 1887–88. Fra første færd synes regeringen at have tillagt kunstsmørsagen stor betydning, idet man allerede i april 1886 nedsatte en

1. Einar Cohn & H. N. Skade: Margarineindustrien i Danmark 1883–1933 (1933), s. 9.

2. Smst., s. 11.

3. Rigsdagstidende (herefter Rdt.) 1884–85, tillæg C, sp. 535 f.

4. Finansudvalgets betænkning over lovforslaget om kunstsmør, Rdt. 1884–85, tillæg B, sp. 1495.

kommission til »Undersøgelse af den danske Smørproduktions og Smørhandels Stilling«. Betænkning blev afgivet den 21. september 1886; selv om man egentlig ikke var færdig med hele den af regeringen stillede opgave, udtalte man sig i kommissionen om den del af opgaven, man havde behandlet, og på hvilken der var blevet lagt stor vægt i kommissoriet: Hvad kan der gøres mod kunstsmørrets fremtrængen på smørmarkedet? ⁵. Herom skrev kommissionen, at den »sikrest virkende forholdsregel, som kunde træffes, vilde være et, af en effektiv kontrol støttet, *almindeligt og ubetinget forbud* imod at fabrikere, sælge eller indføre kunstsmør« ⁶. – Regeringen synes altså at have haft hastværk med at få et lovforslag frem, og et sådant fremsattes i Folketinget den 8. oktober 1886. Der må have ligget ganske særlige interesser (f. eks. tilvejebringelsen af et godt oplæg til det valg, der skulle være i 1887) til grund for dette regeringsinitiativ, der udmærket kunne have ventet til rigsdagssamlingen 1887–88, interesser, som ikke engang tillod, at kommissionen gjorde sit arbejde færdigt. På grund af folketingsvalget i januar 1887 og den bratte afslutning på rigsdagssamlingen den 1. april 1887 blev forslaget ikke færdigbehandlet og fremsattes uændret i Folketinget den 5. oktober 1887.

Det nye lovforslags grundtanke var, at natur- og kunstsmør skulle adskilles så meget som muligt. Det skulle således forbydes at forhandle natur- og kunstsmør fra samme lokale (§ 2), at fabrikere eller handle med dels smør blandet med kunstsmør, oleomargarin eller svinefedt, dels kunstsmør tilvirket med smør eller fløde (§ 6), og at fabrikere eller handle med kunstsmør af natursmørs farve (§ 7). Endvidere indeholdt lovforslaget en række bestemmelser om kontrol med kunstsmørproduktion og -handel ⁷.

Som man ser, er det i 1886 fremsatte lovforslag langt mere vidtgående end loven af 1885, og det forekommer ikke urimeligt til dels at sætte dette i forbindelse med, at indenrigsminister Finsen i august var blevet afløst af H. P. Ingerslev ⁸. Den nye indenrigsminister havde under kunstsmørlovens 1. behandling i Landstinget den 26. marts 1885 fremhævet, at der var meget at gøre i denne sag; men da der ikke var megen tid tilbage af rigsdagssamlingen, og man derfor ikke kunne få bestemmelser, som kunne være ønskelige, måtte man foreløbig nøjes med at vedtage det af Folketinget vedtagne lovforslag, der trods alt var et skridt i den rigtige retning ⁹.

5. Trykt Rdt. 1886–87, tillæg B, sp. 1287–1314.

6. Smst., sp. 1295 f.; retskrivningen moderniseret.

7. Lovforslaget er trykt i Rdt. 1886–87, tillæg A, sp. 1627–32.

8. Dansk Biografisk Leksikon XI (1937), s. 207.

9. Rdt. 1884–85, Landstinget, sp. 1078 ff.

(Ingerslev var i øvrigt den eneste, der udtalte sig under alle tre landstingsbehandlinger af lovforslaget) ¹⁰.

III.

Medens den 1885 vedtagne lovs behandling ikke synes at have medført vælgertilkendegivelser til Rigsdagen i form af adresser, er dette ikke tilfældet ved rigsdagsforhandlingerne om lovens revision 1886–87 og 1887–88 ¹. Karakteristisk for adresserne fra den ufuldendte behandling af lovforslaget 1886–87 er, at de var landboforeningernes værk, og i reglen kom de til verden på den måde, at bestyrelsen udtalte sig på foreningens vegne uden nødvendigvis at orientere sig om de menige medlemmers stilling til spørgsmålet. Bemærkelsesværdigt for henvendelserne er endvidere, at de synes at afspejle næsten udelt tilfredshed med regeringens lovforslag.

Medens adresserne i rigsdagssamlingen 1886–87 stort set er enige om at bifalde det af regeringen forelagte lovforslag, kan der i henvendelserne 1887–88 ses klart afvigende standpunkter ²: »Det rene land« og bevarelsen af kunstmørret. En tredje gruppe adresser indtager forskellige mellemstandpunkter med større eller mindre tilslutning til regeringsforslaget.

Venskabelige følelser over for kunstmørret udtryktes i en række henvendelser, hvoraf hovedparten stammede fra Socialdemokratiet. Disse adresser opnåede et imponerende antal underskrifter, hvilket til dels skyldes, at alle over 20 år – både kvinder og mænd – kunne være med. Alene herved indtager de socialdemokratiske henvendelser en særstilling, idet de øvrige adressers underskrivere i reglen skulle være folketingsvælgere.

Det rene land var det synspunkt, der fremkaldte de fleste, men langt fra de største henvendelser til Rigsdagen. Et mindretal hovedsagelig fra Præstø amt ville begrænse det rene land til en treårig periode ³; men de fleste af adresserne fra det rene lands tilhængere gik ind for det uden tidsbegrænsning. En del af denne gruppe adresser stammer fra landboforeninger, der i samtlige tilfælde har vedtaget udtalelserne på en generalforsamling eller på et af foreninge afholdt møde ⁴.

10. Smst., sp. 1078 ff., 1098 (2. behandling) og 1106 f. (3. behandling).

1. Adresserne findes i Rigsdagens arkiv, dels i gruppen »Landbrugsforhold Nr. 4. Bilag 1.« 1. Bind 1884–1888 og 2. Bind 1889–1897, dels i henved 30 pakker indeholdende selve adresserne og de dertil hørende lister med underskrifter.

2. Refereret (undertiden med fejl) i Rdt. 1887–88, tillæg B, sp. 621–30 (nr. 1–22) og sp. 2055–66 (nr. 23–49). I det følgende citeres de her gengivne adresser kun ved nummer.

3. Nr. 10, 20, 24, 35 og 39.

4. Nr. 2, 3, 12, 14, 16, 21 og 32; til denne gruppe må også regnes nr. 23, 36, 40

Karakteristisk for henvendelserne fra de betingelsesløse tilhængere af det rene land, hvortil underskriverne af Ebeltoftkredsens adresser hører, er imidlertid det store antal »uorganiserede« adresser, der ikke skylder f. eks. en landboforening deres oprindelse. Af disse »uorganiserede« henvendelser til fordel for det rene land ubegrænset har ca. halvdelen deres oprindelse i et afholdt møde. I visse tilfælde har man først på et møde vedtaget en resolution, som man derefter har ladet cirkulere til underskrift i omegnen (eventuelt i hele valgkredsen) ⁵.

Foruden de to yderstandpunkter var der naturligvis en række mellemstandpunkter. Allerede en del af adresserne med krav om rent land kunne – hvis dette ikke kunne gennemføres – acceptere regeringsforslaget, eventuelt suppleret med udførselsforbud. Men der foreligger også en gruppe henvendelser, der helt tilslutter sig det fremsatte lovforslag, medens en gruppe adresser, der ikke generelt tilslutter sig regeringsforslaget (med eller uden udførselsforbud) udtrykker forskellige ønsker mere eller mindre klart formuleret.

Gennemgangen af adresserne fra rigsdagssamlingen 1887–88 har vist, at det faktiske monopol, som landboforeningerne i rigsdagssamlingen 1886–87 havde haft på meningsdannelse i kunstsmørsagen, året efter var blevet brudt; en anden forskel er, at medens man stort set havde støttet regeringens forslag 1886–87, var synspunkterne anderledes delte i 1887–88. I det følgende skal agitationens art behandles, idet kun agitationen til fordel for det rene land medtages, da Ebeltoftkredsens henvendelser udtrykker dette synspunkt.

IV.

Ebeltoftkredsens adresser stammer fra fire sogne i Mols herred (Tved, Helgenæs, Vistoft og Knebel) og går alle fire ind for kravet om det rene land ¹. Helgenæsadressen adskiller sig ved sin ordlyd fra de tre andre henvendelser, der lyder: »For at kunne hæve vort smørs renommé på det engelske marked må vi kunne sige Danmark er et rent land, der er ikke kunstsmør i Danmark, derfor: Al handel, indførsel og udførsel samt fabrikation af kunstsmør bør forbydes i Danmark« ². Ordvalget afslører utvety-

og 48. Endnu en henvendelse er udgået fra en organisation: Adressen fra 105 andelshavere i Skovgårde mejeri i Hårslev sogn (Bogensekredsen), indlagt i adressen fra Harndrup sogn i Odense amts 4. kreds (Rigsdagens arkiv. Adresser ang. Kunstsmør (Margarine) 1887/88 III, nr. 44).

5. Se f. eks. nr. 37, 42 og 45.

1. Rigsdagens arkiv. Adresser ang. Kunstsmør (Margarine) 1887/88 I nr. 15 (Tved), 22 (Helgenæs), 26 (Vistoft) og 28 (Knebel).

2. Her gengivet med moderne retskrivning.

digt, hvorfra adressernes ophavsmænd har hentet inspiration: Konklusionen på én af O. Lawaetz' pjecer om kunstsmørret³. Herved er også tråden knyttet til formanden for det mest slagkraftige organ for kampagnen mod kunstsmør: »Forretningsudvalget til Oplysning om Faren ved Kunstsmør«.

Bag denne drabelige titel skjuler sig en komité med 12 medlemmer dannet »efter opfordring af en forsamling, bestående af indflydelsesrige mænd af begge politiske partier«⁴. Forretningsudvalget ønskede at oplyse rundt om i landet ved møder, uddeling af pjecer og lignende. Det besørgede således udgivelsen af Hørups og Jens Busks taler i Folketinget den 19. januar 1888⁵. Endvidere skrev forretningsudvalgets formand O. Lawaetz en pjece »Hvad man ser og ikke ser«, som blev udgivet af dette. Forretningsudvalgets sammensætning (hovedsagelig ledende personer på det lokale plan⁶) muliggjorde en effektiv kampagne ude i landet. Den mest energiske agitation førtes på Fyn, idet forretningsudvalget stræbte efter at afholde møde i hver eneste fynsk folketingskreds⁷, hvilket stort set lykkedes; kun i én af de i alt 14 kredse synes intet møde at være holdt. De tre enslydende adresser fra Tved, Vistoft og Knebel er resultatet af en langt mindre energisk agitation end den fynske, men kan dog rimeligvis sættes i forbindelse med det den 8. februar 1888 i Thorup Pakhus (på grænsen mellem Tved og Knebel sogne) afholdte møde.

Ifølge Aarhus Amtstidendes referat var der ca. 100 mennesker til stede ved mødet, som indledtes af kunstsmørmodstanderen P. Madsen. I den efterfølgende diskussion deltog lærer Petersen, Strands, og gårdejer Nordby, Helgenæs, der begge tilsluttede sig P. Madsen angående rent forbud, medens lærer Bønsdorff, Tillerup, fandt totalforbud for radikalt og ville lade sig nøje med effektive kontrolforanstaltninger. Han var imidlertid i mindretal på mødet, hvis deltagere alle undtagen fem stemte for det rene land⁸.

3. O. Lawaetz: Kunstsmørret og Danmark (1888), side 16. Pjecen udkom i midten af januar (Aarhus Amtstidende 18. januar 1888).

4. Se bilaget. Jørgen Holst-Jensen (i Jyske Samlinger 5 VII (1946-47), side 23 f.) bygger her på de forkert underrettede Klaus Berntsen og Niels Neergaard.

5. Taget fra Rigsdagstidende. Hørups tale forelå 10 dage senere i 40.000 eksemplarer (Politiken 29. januar 1888).

6. Se bilaget; andetsteds (f. eks. Ebeltoft Avis 23. og 30. januar 1888) gengives samme annonce, men uden gårdejer H. Hansen, Stoltenborg pr. Mørkøv. Ifølge redaktør Vilhelm Lassen var syv medlemmer af Forretningsudvalget venstremænd (P. Andersen, Jens Rasmussen, L. Johansen, Jens Lomholt, P. K. Pedersen, S. P. Loft og Niels Mouritsen), medens de øvrige fire tilhørte Højre (Aarhus Amtstidende 29. februar 1888).

7. Politiken 5. februar 1888.

8. Aarhus Amtstidende 11. februar 1888.

Henvendelsen fra Helgenæs har som nævnt en anden ordlyd end de tre andre henvendelser fra Ebeltoftkredsen. Helgenæsadressen er skrevet med sognepræstens – Hans Madsen Ruhveders – hånd og er dateret 3. februar 1888⁹. Denne datering gør det muligt at utvetydigt forbinde henvendelsen med mødet den 2. februar 1888 i Stødou skole. Indleder var pastor Ruhveder, efterfulgt af Nordby, Fejruggård, og Erhardi, Rougsøgaard, der oplyste om sammenlætning af kunstmør. Udover disse tre indledere deltog i diskussionen gårdejerne Andreas Holst og Rasmus P. Møller, skolelærer Rasmussen og sognerådsformanden, gartner Jacobsen. Alle andre end Jacobsen var modstandere af kunstmør, og næsten enstemmigt udtalte forsamlingen ønsket om at »al indførsel, udførsel og fabrikation« (af kunstmør) måtte blive forbudt, og man overdrog det til pastor Ruhveder af affatte en adresse i overensstemmelse hermed. Denne blev ifølge Jyllandsposten underskrevet af 125 gårdmænd, husmænd og arbejdere på Helgenæs¹⁰.

Imidlertid var disse møder ikke de eneste, der gav sig udslag i adresser, selv om kun fire af disse er blevet indbragt i Folketinget. Man kunne jo i stedet for at søge at påvirke hele Folketinget indskrænke sig til at søge at påvirke kredsens repræsentant ved at sende adresserne til ham personlig. En sådan fremgangsmåde blev benyttet af det af Ebeltoft, Tirstrup og Rønde Landboforening arrangerede møde den 22. februar i Ebeltoft. På mødet drøftedes som 2. punkt kunstmørsagen. Formanden baron Rosenkrantz, Balskov, sekretæren, P. H. la Cour, Hovmøllen, og pastor Ruhveder, Helgenæs, talte for det rene land, medens forpagter Erhardi, Kongsgaard, var imod totalforbud, men dog gerne kunne acceptere farvebestemmelser samt et 1- eller 2-årigt forbud mod im- og eksport af kunstmør. Det vedtoges enstemmigt at indgive til kredsens folketingsmand en resolution med ønsket om det rene land. Adressen fik ifølge Aarhus Amtstidende 80 underskrifter, og denne fremgangsmåde – at indlægge adressen til kredsens repræsentant (uden at den skulle videre til Rigsdagen) – syntes ikke at have været anvendt tidligere¹¹.

9. Ligesom Ebeltoftkredsens tre andre henvendelser er denne indbragt i Folketinget i tiden 20. februar–3. marts af kredsens repræsentant Th. Christensen.

10. Jyllandsposten 22. februar 1888 aftenudgave; retskrivningen moderniseret.

11. Aarhus Amtstidende 29. februar 1888; Ebeltoft Avis 22. og 24. februar 1888. Ebeltoft Avis hævder 24. februar, at adressen skulle indsendes til Folketinget; men jeg har på dette punkt foretrukket Aarhus Amtstidende, da 1) adressen ikke findes i Rigsdagens arkiv, hvilket er tilfældet med de øvrige af Th. Christensen indbragte adresser, 2) Aarhus Amtstidendes bemærkning om den ikke tidligere brugte fremgangsmåde næppe kan gælde den normale indgivelse af adresser til Rigsdagen, og et blad, hvis redaktør Vilh. Lassen var så knyttet til

En tilsvarende fremgangsmåde synes anvendt af det af Kaløvig Landboforening arrangerede smørmøde den 28. februar i Rønne. Der var i alt 150 personer tilstede, og imod 9 stemmer vedtoges en resolution med kravet om det rene land; kunne dette ikke gennemføres, stillede man sig på det af folketingsudvalgets mindretal (Hørup med flere) udtrykte standpunkt. Resolutionen indsendtes til Th. Christensen¹². Det bør endvidere for fuldstændighedens skyld nævnes, at der på Helgenæs havde været holdt flere møder (indbefattet mødet i Stødou den 2. februar), der alle med undtagelse af ét havde stemt for rent forbud¹³.

I det foregående er det påvist, at adresserne til Rigsdagen har et eller flere smørmøder som forudsætning, og det skal nu undersøges, hvilke interesser adresseunderskriverne kan have haft i at ønske kunstsmør forbudt. Klarest ses dette ved at opdele underskriverne efter deres tilknytning til landbrug¹⁴. – Gruppen »Større landbrugere« (forkortet St.) omfatter gård ejere, proprietærer og godsejere, endvidere forpagtere, gårdbestyrere, forvaltere og mølleejere. – Gruppen »Mindre landbrugere« (forkortet M.) udgøres først og fremmest af bolsmænd, husmænd og indsiddere samt af arbejdere og håndværkere, hvortil også møllere og møllersvende er regnet. Fiskere, bådførere, sømænd, styrmænd og skippere er også placeret her ligesom f. eks. lavere postembedsmænd. Høkere, købmænd og andre mindre handlende er anbragt som mindre landbrugere.

Under »Andre« (forkortet A.) er opført embedsmænd som f. eks. præster, dyrlæger og lærere; endvidere personer som bryggere, mejerister, gartnere og partikuliers. Til »Uoplyst« (forkortet U.) er blandt andre hen-

Tabel 1

Sogn	St.	M.	A.	U.	Total
Helgenæs	44	49	4	26	123
Knebel	14	19	1	3	37
Tved	61	67	7	17	152
Vistoft	46	49	6	23	124
I alt	165	184	18	69	436

Kilde: Rigsdagens arkiv. Adresser ang. Kunstsmør (Margarine) 1887/88 I nr. 15 (Tved), 22 (Helgenæs), 26 (Vistoft) og 28 (Knebel).

agitationen, må have haft overblik over dennes forskellige virkemidler. Til referatet af mødets forløb er i øvrigt Ebeltoft Avis foretrukket.

12. Aarhus Amtstidende 3. marts 1888.

13. Smst., 11. februar 1888.

14. I de tilfælde, hvor adresserne ikke oplyser om stillingsbetegnelser, er folketællingen 1890 inddraget til hjælp ved identifikationen (Rigsarkivet: Folketælling 1890, Randers amt, Mols herred; Helgenæs, Knebel, Tved og Vistoft sogne).

ført aftægtsfolk, husejere, avls- og tjenestekarle, ungarle, landmænd og jordbrugere. En aftægtsgårdmand placeres som aftægtsmand, men en husejer og smed som smed.

Fordelingen fremgår af tabel 1.

Men er denne erhvervsfordeling nu repræsentativ for de 4 sogne? Spørgsmålet lader sig kun løse ved at undersøge erhvervsfordelingen for samtlige indbyggere i de fire sogne. Da ifølge folketællingen 1890 ingen af adresseunderskriverne i 1888 har været under 22 år og stort set alle var mænd, må det være forsvarligt at nøjes med at undersøge erhvervsfordelingen for den mandlige befolkning på 22 år og derover i 1890¹⁵. Resultatet ses af denne opstilling:

Tabel 2

Sogn	St.	M.	A.	U.	Total
Helgenæs	55	79	10	50	194
Knebel	20	34	9	20	83
Tved	74	103	39	62	278
Vistoft	56	80	13	46	195
I alt	205	296	71	178	750

Kilde: Rigsarkivet. Folketælling 1890, Randers amt, Mols herred; Helgenæs, Knebel, Tved og Vistoft sogne.

En sammenligning mellem tabellerne 1 og 2 viser, at de større landbrugere er langt stærkere repræsenteret blandt adresseunderskriverne end i den samlede befolkning, hvilket ses af tabel 3:

Tabel 3 (hele %)

	St.	M.	A.	U.
Adresserne 1888	38	42	4	16
Folketællingen 1890	27	39	9	24

Kilde: Tabel 1 og 2.

Vi har nu set, at størsteparten af landbrugerne – og især de større landbrugere – sluttede op om kravet om det rene land; men inden vi går over til at undersøge, om der var reel erhvervsmæssig baggrund herfor skal adresseunderskrivernes politiske stilling belyses.

Den bedste kilde hertil er stemmelisterne fra folketingsvalget 28. januar

15. Midlertidigt fra- og tilstedeværende (folketællingernes tillægslister A og B) er ladet ude af betragtning.

1887. I disse lister, der er bevaret fra alle fire her behandlede sogne ¹⁶, er opført vælgerens navn og nummer i valglisten samt den kandidat, han har givet sin stemme ¹⁷.

Ved valget i 1887 var i Ebeltoftkredsen opstillet tre kandidater: borgmester Lange, Ebeltoft, for Højre og for Venstre kredsens folketingsmand siden 1872, partikulier Th. Christensen, samt gårdejer og amtsrådsmedlem N. Pedersen, Nyskov. Th. Christensen skal have været en ynder af den Tscherningske politik ¹⁸, medens N. Pedersen under valgmodet den 26. januar »udtalte sig fra et rent Venstrestandpunkt« ¹⁹. Opstillingen af de to rivaliserende kandidater må naturligvis ses som udtryk for en splittelse i Venstre ²⁰, og stemmeafgivningen viste en klar modsætning mellem venstrevælgerne og partiorganisationen, idet den af venstrevælgerforeningen opstillede kandidat N. Pedersen kun fik få stemmer flere end Højres kandidat ²¹, og begge blev eftertrykkelig slået af Th. Christensen ²².

Tabel 4

	Helgenæs	Knebel	Tved	Vistoft	Total
Th. Christensen	48	16	74	39	177
N. Pedersen	13	1	1	4	19
Lange	3	1	1	3	8
Uvis kandidat	2	—	5	2	9
Ikke valget	16	5	13	13	47
Stemte ikke	41	10	51	44	146
Usikre	—	4	7	19	30
I alt	123	37	152	124	436

Kilde: Rigsdagens arkiv. Adresser ang. Kunstsmør (Margarine) 1887/88 I nr. 15 (Tved), 22 Helgenæs), 26 (Vistoft) og 28 (Knebel). — NLA, Forskellige arkiver X 87 nr. 5 (Valgbestyrelsen for Randers amts 5., siden 1894 6. kreds; Diverse sager 1881–1890). — Rigsarkivet. Folketælling 1890, Randers amt, Mols herred; Helgenæs, Knebel, Tved og Vistoft sogne.

16. Landsarkivet for Nørrejylland (NLA). Forskellige arkiver X 87 nr. 5 (Valgbestyrelsen for Randers amts 5., siden 1894 6. kreds; Diverse sager 1881–1890).
17. Om valglisten, se i øvrigt valgloven af 12. juli 1867, især §§ 40–43.
18. Gårdejer Jens Poulsens anbefaling af Th. Christensen ved valgkampen 28. januar 1887 (Ebeltoft Avis 28. januar 1887).
19. Smst. 26. januar 1887. Det er tankevækkende, at netop udtrykket »Det rene Venstre« blev betegnelsen for Christen Bergs rigsdagsgruppe efter Venstres splittelse 1. april 1887 (Erik Arup: Viggo Hørup (1941), s. 174).
20. Den 25. oktober 1886 var som modtræk mod provisorierne de to venstregrupper i Rigsdagen atter blevet forenet som »Rigsdagens og Folketingets Venstre« under Bergs ledelse (smst., s. 172).
21. Jyllandsposten 25. januar 1887 (morgen), jvfr. Jyllandsposten 1. februar 1887 (morgen).
22. Tallene var: Th. Christensen 999 stemmer, N. Pedersen 352 stemmer og borgmester Lange 350 stemmer (J. P. Nordengaard: Valgene til Rigsdagen gennem 100 Aar (1949), side 191).

På grundlag af adresserne og valglisterne fra de fire sogne, i tvivlstilfælde suppleret med folketællingen 1890, kan adresseunderskrivernes deltagelse i valget 1887 opstilles i tabel 4.

Som det ses af denne opstilling, har det været nødvendigt at indføre en rubrik for de adresseunderskrivere, der har stemt, men uvist på hvilken kandidat (f. eks. kan der være 2 vælgere med samme navn, hvoraf den ene eller begge har underskrevet adresse, men har stemt på hver sin kandidat). Endvidere er de underskrivere, der ikke deltog i valget, opdelt i personer, der ikke stemte, og i personer uden valgret²³.

Til sammenligning med tabel 4 er nedenfor givet de samlede stemmetal for de fire kommuner, hvorfra der er adresser²⁴.

Tabel 5

	Helgenæs	Knebel-Rolsø	Tved	Vistoft	Total
Th. Christensen	66	83	97	68	314
N. Pedersen	27	2	8	11	48
Lange	5	5	4	5	19
I alt	98	90	109	84	381

Kilde: NLA. Forskellige arkiver X 87 nr. 2 (Valgbestyrelsen for Randers amts 5., siden 1894 6. kreds; Valgprotokol 1887-1903).

Som man ser, var tilslutningen til kredsens mangeårige repræsentant dominerende i disse fire landkommuner. Men det kan være på sin plads at erindre om, at en så aktiv forkæmper for det rene land som pastor Ruhveder – ligesom gårdejer Nordby – (begge fra Helgenæs) var højremand, medens lærer Petersen, Strands, og gårdejer Andreas Holst stemte på henholdsvis Th. Christensen og N. Pedersen.

Adresserne blev i alt underskrevet af 436 personer, og det vil være rimeligt at undersøge, om disse personers valgdeltagelse er højere end kredsens som helhed, hvilket man kunne vente, da adresseunderskrivning og mødedeltagelse i hvert fald i dag må regnes som en mere intensiv politisk aktivitet end deltagelse i valg²⁵. Ved denne beregning må først de 47 personer uden valgret lades ude af betragtning, og man får da 389, respektive 359 adresseunderskrivere med mulighed for at deltage i valget,

23. Valgretsbestemmelserne, se valgloven af 12. juli 1867, §§ 1-6; tallene for personer uden valgret er hovedsagelig beregnet ud fra aldersangivelserne i folketællingen 1890.

24. Knebel-Rolsø kommune omfatter 2 sogne, og tabel 5 lader sig derfor ikke sammenligne direkte med tabel 4 for denne kommunes vedkommende.

25. Jvfr. Lester W. Milbrath: *Political Participation* (1965), side 17 f.

alt efter om de 30 usikre medregnes eller ej. I alt 213 personer stemte, medens 146 ikke stemte, hvilket giver en valgdeltagelse på 54,8 %, henholdsvis 59,3 %, alt efter om de usikre medregnes eller ej. For valgkredsen som helhed var valgdeltagelsen 58,7 % ²⁶. – Vi kan nu vende os til det sidste problem, der bør undersøges: Var der en reel erhvervs-mæssig baggrund for kravet om det rene land?

V.

I midten af 1870'erne begyndte en langvarig landbrugskrise, der først og fremmest viste sig som fald i kornprisen. De forbedrede transportmidler havde muliggjort, at oversøiske, billigt producerende lande som U. S. A. kunne afsætte langt større mængder korn på verdensmarkedet end tidligere, hvilket trykkede prisen ¹. Disse ændrede forhold fik betydning for Danmark som korneksporterende land. Fra landbrugskrisens begyndelse og til og med 1882 var kornvarer (korn, mel og gryn) den varegruppe i den danske eksport, der indtjente det største beløb ². Årene 1882–83 kom til at betegne et vendepunkt, idet værdien af Danmarks import af kornvarer nu for første gang oversteg eksportens værdi ³.

Da kornpriserne 1880'erne igennem stadig faldt ⁴, måtte man, hvis Danmark skulle vedblive at eksportere korn uden tab, forøge den producerede mængde kraftigt eller forbedre kvaliteten således, at man derved kunne opnå en højere pris. Med en masseforbrugsvare som korn kunne den sidste mulighed kun have teoretisk interesse, og hvad den første angår, kunne kornproduktionen måske nok øges f. eks. ved indvinding af nyt landbrugsareal og forbedring af det allerede eksisterende; men dette ville på grund af landets størrelse kun være muligt i en vis udstrækning ⁵, medens en oversøisk konkurrent til Danmark som U. S. A. endnu havde muligheder for at udvide sit landbrugsareal i større omfang. Danmarks rolle som korneksportør var således ved at være udspillet.

26. J. P. Nordengaard, *anf. arb.*, side 191.

1. Om denne kornsalgskrise og dens forudsætninger, se F. Skrubbeltrang i *Det danske Landbrugs Historie V* (1934–45), s. 376–88.

2. Ole Bus Henriksen & Anders Ølgaard: *Danmarks Udenrigshandel 1874–1958* (Studier fra Københavns Universitets Økonomiske Institut Nr. 2) (1960), s. 46).

3. F. Skrubbeltrang, *anf. arb.*, s. 387; jvfr. Bus Henriksen & Ølgaard, *anf. arb.*, s. 60 f. og 74 f.

4. Bus Henriksen & Ølgaard, *anf. st.*

5. Landbrugsarealet var i begyndelsen af 1880'erne kommet tæt op mod det maksimum, der nåedes o. 1900 (Aksel Milthers i *Det danske Landbrugs Historie V* (1934–45), s. 287).

Tabel 6

Samlet smørimport				
	Mængde i tdr. fra 1882 i t^1)	Værdi i kr. ²)	Værdi pr. td./ t^1 i kr. ³)	Værdi pr. kg i kr.
1874	13.364	3.367.728	252,00	2,25
1875	15.848	3.993.696	252,00	2,25
1876	26.314	6.183.790	235,00	2,10
1877	27.244	5.176.360	190,00	1,70
1878	20.354	3.765.490	185,00	1,65
1879	20.495	3.525.140	172,00	1,54
1880	25.789	5.596.213	217,00	1,94
1881	28.292	5.913.028	209,00	1,87
1882	6.835.375	6.438.679	0,94	1,88
1883	7.357.769	6.695.570	0,91	1,82
1884	8.267.622	7.564.874	0,92	1,83
1885	9.270.822	7.509.366	0,81	1,62
1886	8.328.943	6.538.220	0,79	1,57
1887	10.156.829	8.074.679	0,80	1,59
1888	12.328.192	9.615.990	0,78	1,56
1889	13.867.658	10.678.097	0,77	1,54
1890	18.681.430	13.824.258	0,74	1,48

Kilder: Statistisk Tabelværk III Række 30-31 og 33, IV Række D 1-6, 7 b, 8 b, 9 b, 10 b, 12, 14, 16 og 18 (import- og eksportrubrikkernes angivelser af mængde og samlet værdi; værdierne pr. td./ t^1 og pr. kg er beregnet af forfatteren på basis heraf). – De årlige gennemsnitspriser er beegnet på grundlag af månedsgennemsnit i Tidsskrift for Landøkonomi 5. Række II (1883), side 55 (oktober 1875–september 1882), 5. Række V (1886), side 69 (november 1878–oktober 1888), 5. Række VIII (1889), side 81 (samme periode) og 5. Række XI (1892), side 144 (november 1881–oktober 1891); priserne pr. kg er på basis heraf beregnet af forfatteren.

Efter korn var i 1870'erne og 1880'erne kød og kvæg, flæsk og svin samt smør de vigtigste varegrupper i Danmarks eksport; men fra og med 1885 var smør blevet Danmarks vigtigste eksportartikel regnet efter det indtjente beløb⁶. Den forøgede eksportværdi skyldtes – som det ses af tabel 6 – ikke stigende priser, men et stærkt forøget udbud, der kunne opveje prisfaldet.

Den vigtigste forudsætning for den øgede smørproduktion er opfindelsen

6. Det bør dog nævnes, at der i denne periode også importeredes smør, kød, flæsk, ost og æg af en ikke ubetydelig værdi, jvfr. tabel 6 og Bus Henriksen & Ølgaard, anf. arb., side 64 f. – Danmarks smørimport var indtil slutningen af 1880'erne næsten udelukkende til dækning af forbrug i Danmark; men henimod 1890 øgedes reeksportens betydning. (Ved import af smør til indenlandsk forbrug frigjordes det bedre danske smør til eksport). For årene 1886-90 var den gennemsnitlige smørimport 6,33 mill. kg, heraf specialimport 5,36 mill. kg og reeksport 0,97 mill. kg (Z. Lando: Die Organisation des Dänischen Butter-grosshandels (1923), side 47).

Samlet smørekport				Gennemsnitspris for fineste smør (siden 1880/81 Grosserersocietetets topnotering)	
Mængde i tdr., fra 1882 (t ¹⁾)	Værdi i kr. ²⁾	Værdi pr. tdr./ (t ¹ i kr. ³⁾)	Værdi pr. kg i kr.	Kr. pr. 100 t ¹)	Kr. pr. kg
131.984	35.899.648	272,00	2,43	—	—
120.247	31.023.726	258,00	2,30	—	—
142.703	34.534.126	242,00	2,16	130,33	2,61
117.742	26.138.724	222,00	1,98	121,18	2,42
102.140	20.223.720	198,00	1,77	116,27	2,33
104.643	19.045.026	182,00	1,63	101,60	2,03
111.367	25.948.511	233,00	2,08	118,48 ⁴⁾	2,37
109.621	24.555.104	224,00	2,00	119,36	2,39
28.614.208	28.358.724	0,99	1,98	116,40	2,33
34.430.592	32.536.909	0,95	1,89	112,60 ⁵⁾	2,25
33.145.280	31.570.879	0,95	1,90	109,40	2,19
35.553.952	30.398.629	0,86	1,71	100,43 ⁶⁾	2,01
40.366.691	33.302.520	0,83	1,65	94,09	1,88
48.211.437	40.738.664	0,85	1,69	94,52	1,89
60.311.879	50.661.978	0,84	1,68	91,63	1,83
68.818.549	63.313.065	0,92	1,84	95,95	1,92
89.242.745	77.641.188	0,87	1,74	91,87	1,84

Anm.: ¹⁾ 1 tønne = 224 t¹ = 112 kg.

²⁾ Beregnet efter årets priser på basis af oplysninger fra Grosserersocietetets komité, Manufakturhandlerforeningen og næringsdrivende i København.

³⁾ Månedstallene er i kilden kun opgivet med 1 decimal.

⁴⁾ Tidsskrift for Landøkonomi 5. Række II opgiver 117,6 kr. for september 1880, medens de øvrige bind angiver 117,0 kr.; sidstnævnte tal er foretrukket.

⁵⁾ Tidsskrift for Landøkonomi 5. Række V opgiver 124,8 kr. for november 1883, medens de øvrige bind angiver 128,8 kr.; sidstnævnte tal er foretrukket.

⁶⁾ Tidsskrift for Landøkonomi 5. Række V opgiver 88,8 kr. for juli 1885, medens de øvrige bind angiver 88,5 kr.; sidstnævnte tal er foretrukket.

af centrifugen i 1878 og denne tekniske nyvindings udnyttelse i andelsmejerier ⁷⁾, som man begyndte at anlægge i 1880'erne, da der oprettedes:

Tabel 7

1882 oprettedes	2 andelsmejerier
1883	— 11 —
1884	— 26 —
1885	— 38 —
1886	— 62 —
1887	— 133 —
1888	— 217 —
1889	— 80 —
1890	— 53 —

Kilde: Claus Bjørn: Smørkrigen i erhvervsmæssig belysning (utrykt afhandling 1967), side 2.

7. Erling Olsen: Danmarks økonomiske historie siden 1750 (Studier fra Københavns Universitets Økonomiske Institut Nr. 3) (1962), side 55.

Tabel 7 viser en kraftig anlægsvirksomhed med hensyn til andelsmejerier i 1887 og 1888, hvilket sikkert må ses i forbindelse med disse års lave rentefod⁸. – Udbygningen af samfærdselsmidlerne i form af jernbaneanlæg og åbning af dampskibsruiter var også væsentlig for smøreksporens fremgang⁹, idet problemet om letfordærlige varers holdbarhed herved formindskedes¹⁰.

Det er i det foregående omtalt, at den stigende værdi af smøreksporens siden 1880'ernes midte skyldtes en kraftig forøgelse af den producerede og eksporterede mængde smør¹¹. Det er derfor forståeligt, at man blandt smørproducenter med betænkelighed så en begyndende dansk margarineproduktion. Indtil 1888 var der kun to fabrikker: Otto Mønsted i Århus fra 1883 og Isholm i København fra 1884¹². Den danske margarineproduktion og -import ses af tabel 8 (årene er finansår):

Tabel 8

	Produktion i tons	Import i tons
1883/84	—	ca. 78
1884/85	ca. 600	ca. 485
1885/86	ca. 900	ca. 322
1886/87	—	—
1887/88	ca. 1800	ca. 675
1888/89	ca. 1061	ca. 809
1889/90	ca. 3131	ca. 1841

Kilde: Cohn & Skade, anf. arb., side 15 (1883/84–1885/86) og 48 (1887/88–1889/90). Tallene må tages med et stort forbehold, idet f. eks. importtallene fra 1883/84–1885/86 synes at bygge på de i bemærkningerne til det 1886 fremsatte lovforslag meddelte tal, der kun omfatter den anslåede import fra Norge og Holland og endvidere gælder for kalender- og ikke finansår (jvfr. i øvrigt ekskurs).

8. Jvfr. smst., side 62.

9. Om vekselvirkningen mellem jernbane- og industrianlæggelser, se Rich. Willerslev i *De danske Statsbaner 1847–1947* (1947), side 80 f. Hele dette problem synes i øvrigt at trænge til en mere udførlig behandling.

10. Det kan her nævnes, at De danske Statsbaner 1889–90 befordrede 35.000 tons smør (smst., side 121), og at de første vogne til isafkøling anskaffedes i 1880'erne (smst., side 124).

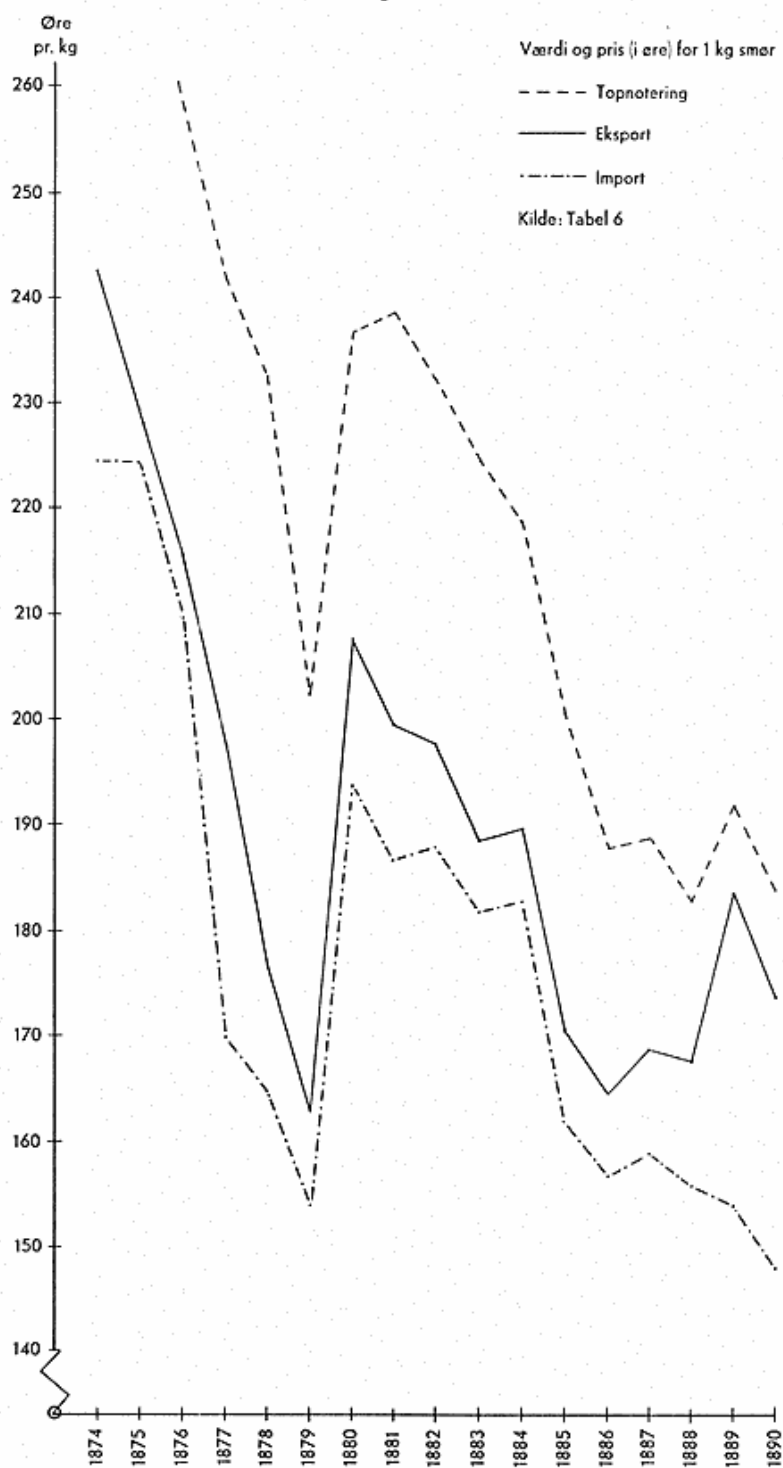
11. Smørproduktionens størrelse fremgår af følgende opstilling (årlige gennemsnit):

1870–74	38.000 tons
1875–79	41.000 tons
1880–84	47.000 tons
1885–89	53.000 tons

Kilde: Kjeld Bjerke & Niels Ussing: *Studier over Danmarks Nationalprodukt 1870–1950* (1958), side 41.

12. Cohn & Skade, anf. arb., side 15 og 41.

Figur 1

Da margarinen endvidere var billigere end smør¹³, kunne man vente, at der ville finde en forøgelse af margarineefterspørgslen sted og dermed af produktionen. Som det ses af tabellerne 6 og 8 var margarineproduktionen i forhold til den eksporterede smørmængde af ringe omfang og kan næppe, hvad mængden angår, have udgjort nogen alvorlig fare for smør-eksporten. Men ville man stadig tjene mere på smørret, kunne man ikke lade sig nøje med at øge produktionen, men måtte så vidt muligt underbygge sine indtjeningsmuligheder ved stadig at forbedre kvaliteten. Denne forbedringsproces var i fuld gang over hele landet, blandt andet ved oprettelsen af andelsmejerier, der vel også er en forudsætning for produktionsforøgelsen. På Mols synes oprettelsen af andelsmejerier først begyndt i 1887 med mejerier i Agri og Vistoft sogne, 1888 oprettedes endnu et i Tved sogn¹⁴.

Det er klart, at en svigtende tillid til dansk smør hos dets aftagere ville være katastrofal, idet eksporten ville gå tilbage, og i sidste instans ville den enkelte mælkeproducent blive ramt. På længere sigt ville en sådan afsætningskrise berøve mejeribruget en del af den kapital, der ved investering i andelsmejerier og lignende skulle finansiere den videre kvalitetsforbedring af dansk smør. Da man som før omtalt brugte smør til fremstilling af kunstsmør, var det naturligvis muligt at blande smør og kunstsmør og sælge det som smør. Eksport af et sådant forfalsket smør kunne meget let føre til en svigtende tillid til dansk smør med en derpå følgende afsætningskrise, og det er næppe urimeligt at forestille sig, at mange smørproducenter kan have set de faldende priser og det lave prisniveau i 1880'ernes anden halvdel (jvfr. fig. 1) som udtryk for en sådan begyndende afsætningskrise for dansk smør, især forårsaget af margarinenes eksistens i Danmark. Der synes således at have været en reel erhvervsmæssig baggrund for agitationen mod margarinen.

13. For årene omkring 1890 var forholdet:

	Margarine en gros i øre pr. kg.	Københavns smørnotering i øre pr. kg.
1888/89	108	183
1889/90	100–110	192
1890/91	100–110	183

Kilde: Claus Bjørn, anf. arb., side 5.

14. Fortegnelse over samtlige mejerier og mejeriorganisationer i Danmark udgivet af Udvalget for Mejeristatistik (1960), suppleret med Fortegnelse over danske Andels- og Fællesmejerier, udgivet af Dansk Mejeriforening (1909). Efter mejerifortegnelsen 1909 skulle dog mejeriet i Vistoft sogn være begyndt 1885 som fællesmejeri og mejeriet i Agri sogn først i 1888.

VI

Imidlertid, kampagnen for det rene land viste sig snart umulig at føre igennem til sejr, og den 31. marts 1888 vedtoges en kunstsmørlov, der betød et kompromis på de tre vigtigste områder: farvning, blanding og udførsel¹. Derimod lykkedes det ikke at opnå forlig om provisoriernes afvikling, og et stort ansvar må vel her lægges på Frede Bojsen, der i 1894 selv blev en af det store forligns ophavsmænd².

Smørkrigen førte ikke i 1888 til et fastere samarbejde mellem store og små bønder, men har sandsynligvis beredt jordbunden herfor. Det er således karakteristisk, at flere af de ledende personer i den i 1893 oprettede »Danmarks Agrarforening« havde spillet betydningsfulde roller i kampen for smørrets beskyttelse³.

*Ekskurs**Beregningsgrundlaget for smørhandelstallene i tabel 6*

Som allerede anført i tabel 6 er tallene for værdien af importen og eksporten af smør beregnet på basis af oplysninger om priser stillet til rådighed af forskellige erhvervsorganisationer samt private næringsdrivende i København, og interessen koncentrerer sig derfor om det grundlag, på hvilket Statistisk Bureau har beregnet mængdeangivelserne i Statistisk Tabelværk.

Over for Folketingets kunstsmørudvalg oplyste Finansministeriet ved skrivelse af 5. januar 1887, at tallene for 1885 (identiske med de i tabel 6 anførte) og for de første 3 kvartaler af 1886 var udarbejdet efter toldlisterne; da disse imidlertid ikke indeholdt særskilte rubrikker for mejerismør og kunstsmør, måtte man antage, at tallene omfattede begge dele, idet dog mindre partier kunstsmør kunne være opført som »spisevarer«¹. – Det var således vanskeligt at danne sig et skøn over kunstsmørimportens omfang, og i bemærkningerne til det i 1886 fremsatte lovforslag havde man uden videre – men dog med forbehold over for tallenes nøjagtighed – som kunstsmørimport for 1883–85 anført importen af »andre spiseva-

1. Jørgen Holst-Jensen: Smørkrigen (Jyske Samlinger 5. Række VII (1946–47)), især side 48–50.

2. Smst., side 51.

3. Det danske Landbrugs Historie V (1934–45), side 407 (Harald Branth, Fr. Andersen-Rosendal); Erik Helmer Pederen: Agrarbevægelsen (Fynske Aarbøger IX 1 (1965)), især side 156–57.

1. Rdt. 1886–87, tillæg B, sp. 1329–34.

rer« fra henholdsvis Norge og Holland². (Det ses dog, at efter udskillelsen i 1888 af kunstsmør som en særlig underrubrik under »andre spisevarer« var kunstsmør absolut dominerende i importen af »andre spisevarer« fra Holland 1888–90 og fra Norge 1888–91). Denne udsondring af kunstsmørtallene havde dog inden dens iværksættelse mødt alvorlig modstand fra toldvæsenets side³. Allerede ved skrivelse af 6. december 1884 havde Statistisk Bureau udtrykt ønsket om at indføre en sådan rubrik i Statistisk Tabelværk; men Generaldirektoratet for Skattevæsenet havde den 31. december efter at have hørt Overtoldinspektoratet for København om sagen afvist at instruere toldvæsenet om at opføre kunstsmør særskilt⁴. – Den 16. juni 1886 rejstes spørgsmålet atter af den samme år af Indenrigsministeriet nedsatte »Kommission til Undersøgelse af den danske Smørproduktions og Smørhandels Stilling«, men blev igen henlagt, efter at Generaldirektoratet for Skattevæsenet over for Indenrigsministeriet (der støttede kommissionens ønske) havde afvist sagen med henvisning til erklæring fra Overtoldinspektoratet for København af december 1884, hvori det påpegedes, at man kun ved kemisk analyse ville kunne skelne kunstsmør fra smør, og at man ej heller ville være i stand til at give pålidelige statistiske oplysninger på basis af ydre kriterier (emballageens form, afskibningsstedet eller modtagerens navn). Generaldirektoratet tilføjede i øvrigt, at selv om kunstsmørloven af 1885 havde givet visse regler for emballagen, var toldeftersynet ved eksport kun et generelt tilsyn⁵.

Allerede det følgende år rejstes sagen påny af Statistisk Bureau, der ønskede først og fremmest margarineeksporten belyst (skrivelse af 5. september 1887). Atter udtrykte Overtoldinspektoratet for København, der ligesom i 1884 havde ladet Københavns Toldbod udtale sig i sagen, sin betænkelighed ved mulighederne for at etablere en statistik, navnlig for importens vedkommende, idet den ifølge 1885-loven påbudte særlige emballage muliggjorde en forholdsvis pålidelig eksportstatistik; man fremhævede dog, at den manglende undersøgelse ved udførsel af toldfri varer (hvortil både smør og kunstsmør hørte) kunne være en kilde til unøjagtighed⁶. Den af Indenrigsministeriet i 1886 nedsatte »smørkommission« gentog

2. Rdt. 1886–87, tillæg A, sp. 1637; jvfr. Statistisk Tabelværk IV D 7 b, 8 b og 9 b.

3. Det følgende bygger på korrespondancen (breve og svarkoncepter) i pakken i Rigsarkivet: Finansministeriet, Toldexpeditionskontoret: Diverse toldsager IV 129 nr. 174 (Tarifsager II. Margarine, Vegetaline, Oleomargarine m. m. indtil 1902); der henvises derfor i det følgende kun til journalnummer.

4. TE J. nr. 4433/1884 A og TE J. nr. 4558/1884 A.

5. TE J. nr. 1873/1886 A.

6. TE J. nr. 2708/1887 A, TE J. nr. 2871/1887 A og TE J. nr. 3017/1887 A.

omtrent samtidig (den 19. september) i sin supplerende betænkning sit ønske om særlige rubrikker for kunstsmør- og eksport i Statistisk Tabelværks handelsstatistik, og den 7. oktober 1887 pålagde Finansministeriet Generaldirektoratet for Skattevæsenet at foretage sig det fornødne således, at toldvæsenet med virkning fra 1. januar 1888 udskilte kunstsmør- og eksport i særlige rubrikker i toldlisterne⁷. Der blev således for første gang i 1888 optaget særlige kunstsmør- (margarine-) rubrikker i Statistisk Tabelværk om Danmarks udenrigshandel; men tallene kom for sent til at blive ammunition i »smørkrigen«.

BILAG

I Erkendelse af den store Fare for vort naturlige Smørs Renommé, som Kunstsmørret mere og mere fremkalder, er Undertegnede, efter Opfordring af en Forsamling, bestaaende af indflydelsesrige Mænd af begge politiske Partier, traadt sammen i et Udvalg, hvis Formaal er at udbrede Kendskab til denne Fare trindt om i Landet gennem Afholdelse af Møder, Uddeling af Pjeser osv. De, der ønsker Møder afholdt i deres Egn eller Pjeser tilsendt til Uddeling, bedes indsende Begæring derom under Adresse: *Forretningsudvalget til Oplysning om Faren ved Kunstsmør, Kjøbenhavn K.*

Kjøbenhavn, den 18de Januar 1888.

F. Andersen,
Proprietær, Rosen-
dal, Beldringe.

P. Andersen,
Gdejer, Amtsraadsm.
Jydstrup pr. Ringsted.

M. Kragh-Juel-Vind Frijs,
Frijsenborg, Hammel.

H. Hansen,
Gaardejer, Stolten-
borg pr. Mørkøv.

L. Johansen,
Gdejer, Landvæsenkomm.,
Rynkeby pr. Ullerslev.

O. Lawaetz,
Refsnæsgaard, pr.
Kalundborg, Formand.

S. P. Loft,
Gdejer, Amtsraadsm.,
Viby pr. Aarhus.

Jens Lomholt,
Gaardejer, Landboforen.
Form. Anelyst pr. Fredericia.

Niels Mouritsen,
Møllejejer, Landvæsenkomm.
Vildbjerg Mølle.

P. K. Pedersen,
Gaardejer, Amts-
raadsm. medlem,
Frøsiggaard, pr.
Bramminge.

J. Rasmussen,
Gdejer, Amts-
raadsm. Snertinge
pr. Lundby.

Sophus Skeel,
Birkelse,
Aabybro.

Kilde: Politiken 23. januar 1888.

7. TE J. nr. 3044/1887 A.